

УДК 159.923:62
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-10

ЧИННИКИ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ 10–11 КЛАСІВ

Сапельнікова Т.С., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

Білоцерківська Ю.О., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті розглядаються особливості конфліктної поведінки старших школярів. Визначені компоненти конфліктності в поведінці підлітків, розглянуті особливості пубертатного періоду як особливо чутливого до переживання конфліктних ситуацій. Надано огляд тих факторів, які мають вплив на розвиток конфліктної поведінки підлітка. Розглянуті та визначені чинники конфліктів «підліток – батьки», «підліток – вчителі» та «підліток – підліток». Досліджено, що підлітки під час конфлікту найрідше вибирають стратегію співпраці, такі прояви, як агресія, негативна критика і роздратування щодо людей у них відсутні. Наведено дані про рівень конфліктності учнів за гендерними ознаками.

Ключові слова: підліток, підлітковий період, компоненти конфліктності, стратегії поведінки, міжособистісні відносини.

Сапельникова Т.С., Белоцерковская Ю.А. ФАКТОРЫ КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ 10–11 КЛАССОВ

В статье рассматриваются особенности конфликтного поведения старших школьников. Определены компоненты конфликтности в поведении подростков, рассмотрены особенности пубертатного периода как особенно чувствительного по отношению к переживаниям конфликтных ситуаций. Рассмотрены факторы, влияющие на развитие конфликтного поведения подростка. Рассмотрены и определены причины конфликтов «подросток – родители», «подросток – учитель» и «подросток – подросток». Доказано, что подростки во время конфликта редко выбирают стратегию сотрудничества, такие проявления, как агрессия, негативная критика и раздражение по отношению к людям у них отсутствуют. Представлены результаты об уровне конфликтности учащихся по гендерным признакам.

Ключевые слова: подросток, подростковый период, компоненты конфликтности, стратегии поведения, межличностные отношения.

Sapielnikova T.S., Bilotserkivska Yu.O. SOME ASPECTS OF RESEARCH OF 10–11 GRADE SCHOOL CHILDREN CONFLICT BEHAVIOR

The aspects of conflict behavior of senior school children are examined in the article. The defined notions are conflict and components of conflict in behavior of teenagers, considered features of juvenile period as especially sensible to experiencing of conflict situations. The review of those factors that have an influence on development of conflict behavior of teenager is given. Certain factors of conflicts as “teenager – parents”, “teenager – teacher” and a “teenager – teenager” are examined. Conflict of personality considered as a system complicated features of personality, which includes the complex of psychical features.

The research aim was to conduct the analysis of features of behavior in the conflict of senior pupils in the process of education. For research of conflict behavior of teenagers of higher forms the following methods of research were used: theoretical analysis; diagnostic methods: methodology of diagnostics of inclination of personality to conflict behavior of K. Thomas; method the “Subjective estimation of interpersonal relations” (COMO) (Dukhnovsky); methods of statistical analysis.

It was identified on the results of the research, that senior school children select most often such strategy of behavior as compromise in conflict situations; seldom they select such strategy of behavior as a collaboration. Namely the participants of interpersonal conflicts come to the alternative that partly satisfies interests of both parties.

For participants of the research prevail optimistic view of life, the types of attitude toward wider public are expressed mildly. High indexes were got on the scale of friendliness, subzero – on the scales of submission and dependence. The middle level of tension of relations shows the moderate expression of tension, necessary for support intensity of relations.

Analyzing the results of comparative analysis of features of interpersonal cooperation on methodology of Dukhnovsky we can assume, that males are more conflict than females (level of meaningfulness of $p = 0,1$).

On the received research results of conflict addiction of school children is development of psychological correction program that will influence on education of tolerance in communication of teenagers and youths.

Key words: teenager, juvenile period, components of conflict, strategy of behavior, interpersonal relations.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки підлітковий вік як предмет дослідження набуває досить великого значення. Дослідження особливостей поведінки підлітків, формування їх особистості в різноманітності проявів не втрачає своєї актуальності та наукового інтересу для дослідників у галузі психології. Наукові дослідження такої особливості підлітків, як конфліктність, показують, що підлітки, ще не маючи вміння вирішувати конфлікти, часто використовують деструктивні види поведінки. Для того, щоб набутти зниження гостроти такої поведінки в конфліктах, навчити учнів засобам поведінки продуктивного розв'язання міжособистісних конфліктів, виникає необхідність їх психологічного супроводу. Успішність взаємодії з підлітками вчителя та шкільного психолога багато в чому визначається розумінням вікової специфіки конфліктності для обрання адекватних засобів і роботи з ними.

У роботах Л.І. Божович [4, с. 264] визначено, що центром конфліктної поведінки учня, яка призводить до деформації формування особистісних рис, є як біологічні, так і соціальні чинники, до яких можна віднести недоліки шкільного або сімейного виховання, тобто психолого-педагогічна занедбаність підлітка.

У своїх роботах Д.І. Фельдштейн наголошує на тому, що в разі задоволення потреби підлітка в інтимно-особистісному спілкуванні подальший розвиток особистості учня здійснюється в позитивному напрямі. Однак, коли нагальна потреба підлітка в соціально орієнтованій формі спілкування залишається незадоволеною і визначає перевагу стихійно-групового спілкування, це призводить до негативного напрямку розвитку особистості підлітка. Ось чому необхідне цілеспрямоване включення підлітка в систему багатопланової діяльності [10, с. 33].

Отже, актуальність нашого дослідження визначена практичним запитом сучасного розвитку нашого суспільства, актуальними потребами та запитамі шкільної психологічної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження психологічних особливостей дитинства та зрілості, в проміжку яких знаходиться підлітковий вік, визначає складність для засвоєння підлітком соціальних ролей і породжує велику кількість зовнішніх і внутрішніх конфліктів [7, с. 95]. Коли ми говоримо про т. зв. «середньостатистичного підлітка», то треба визначати, що багато в поведінці підлітка залежить від його індивідуальних особливостей, а

не тільки від навколишнього середовища. Загально відомий вислів про «підлітковий комплекс» і «пубертатну кризу» дає лише привід для дослідження поведінки підлітків у їх міжособистісному спілкуванні, дослідження поведінки в рамках конфліктів, які виникають у процесі їх становлення та дорослішання. Підлітковий комплекс охоплює психологічні особливості особистості підлітка, а пубертатна криза визначає можливі зміни в поведінці. Сутність підліткового комплексу складається з важливих для підліткового віку особливостей, моделей поведінки та специфічних поведінкових реакцій підлітка на вплив зовнішнього середовища, що оточує.

Якщо казати про особливості підліткового періоду, то водночас треба говорити і про загострення кризи типу «дорослий – дитина», який проявляється, враховуючи специфічну соціальну ситуацію розвитку підлітка, в такому контексті взаємодії, як «підліток – підліток» і «підліток – дорослий» [3, с. 117]. Проаналізувавши, з ким із дорослих найчастіше у підлітка виникають конфлікти, можна визначити, що це батьки та вчителі. Отже, можна визначити, що конфліктна взаємодія проходить у трьох взаємопов'язаних системах: «підліток – батьки», «підліток – вчителі» та «підліток – підліток».

О.Г. Ковальов пише, що конфлікт як природне протиріччя, що виникає між людьми, породжується проблемами особистого і соціального життя, протиріччями інтересів, поглядів, соціальних установок людей [6, с. 195]. Конфлікт вже довгий час знаходиться в центрі уваги не тільки вітчизняних, але і зарубіжних вчених: Г. Спенсера (функціональна модель устрою суспільства, теорія функціоналізму і конфлікту), Р. Дарендорфа (теорія соціального конфлікту), К. Маркса (вчення про протиріччя конфлікту). Дослідження у цій сфері пройшли шлях від повного ігнорування цього поняття до оцінки конфліктів як важливого і цінного явища [2, с. 24–35].

Спілкування підлітків із їх однолітками – це важлива й особлива сфера їх життя. Іноді це спілкування стає настільки важливим для підлітка та цікавим, що відсуває на задній план навчання, внаслідок чого зменшується привабливість спілкування з близькими, хоча психологічні механізми такого впливу часто бувають незрозумілі ні вчителям, ні батькам. Конфліктні відносини підлітків між собою ґрунтуються на достатньо актуальній у цьому віці боротьбі за лідерство. Основними факторами конфліктної поведінки виступають: рівень домагань, самооцінка та статус підлітка [8, с. 11].

Відносини підлітків і педагогів супроводжуються такими типами конфліктів, як конфлікти діяльності, відносин і поведінки. Особливість педагогічних конфліктів полягає в тому, що вони пов'язані зі специфікою навчальної діяльності, а також такими факторами, як відмінності у статусі і віці сторін. Адекватна та продумана поведінка вчителя в конфліктній ситуації з підлітком має передбачати коректне визначення своєї позиції, опору на позитивні взаємини з батьками, використання впливу інших учнів у класі та допомогу педагогічного колективу. Необхідною умовою, яка визначає те, як проходить конфлікт, є поведінка вчителя на основі поваги до особистості підлітка, а також використання рекомендацій шкільного психолога щодо оптимізації взаємодії з учнем.

Якщо проаналізувати чинники виникнення конфліктів підлітків і батьків, то можна зробити висновок про їх зумовленість негармонійністю, деструктивністю внутрішньо-сімейних відносин, суттєвими недоліками у вихованні підлітка й індивідуально-психологічними змінами, які відбуваються в психічному розвитку підлітків. Не можна не сказати як про фактор впливу на потенційні конфліктогенні стосунки і про індивідуальні особливості оточуючих підлітка дорослих. Отже, конфліктна поведінка підлітків виникає в тому разі, коли відсутній інтерес до підлітка як до індивідуальності, коли в оточуючих немає бажання враховувати індивідуальні особливості підлітка, вікові зміни у психіці, коли не змінюються ні форма, ні зміст спілкування підлітка з дорослими. Неконфліктним відносинам між дорослими і підлітками сприяє підвищення психолого-педагогічної культури батьків, яка підкріплюється інтересом батьків до внутрішнього світу їх дітей.

Розглядаючи юнацьку та підліткову конфліктність, можна виділити такі компоненти:

- емоційний компонент (визначає стан особистості підлітка в ситуації міжособистісної взаємодії, невміння керувати своїми емоціями в передконфліктних і конфліктних ситуаціях);
- вольовий компонент (виражає нездатність особистості підлітка до свідомої мобілізації своїх сил і самоконтролю);
- пізнавальний компонент (включає в себе рівень сприйняття провокаційних дій опонента в конфлікті, суб'єктивність сприйняття, невміння аналізувати і прогнозувати розвиток конфліктної ситуації);
- мотиваційний компонент, який відображає стан внутрішніх сил, що не сприяють адекватній поведінці в конфлікті та вирішенню проблеми;

– психомоторний компонент (визначає невміння володіти своїм тілом, управляти жестикуляцією та мімікою у спілкуванні) [1, с. 327].

Дослідження психологічних детермінант, які визначають виникнення конфліктної поведінки підлітків у міжособистісній взаємодії, займає важливе місце в дослідженні конфліктів. О.М. Чайковська, узагальнюючи визначення конфліктності особистості, відзначає, що конфліктність є системною складною властивістю особистості, яка включає комплекс психічних властивостей, а саме:

- неадекватну самооцінку своїх можливостей і здібностей, що йде у розріз з оцінками оточуючих, і це викликає конфлікт;
- прагнення домінувати, де це можливо і неможливо;
- консерватизм мислення, поглядів, переконань, небажання долати застарілі традиції;
- зайву принциповість і прямолінійність у висловах і думках;
- певний набір емоційних якостей особистості: тривожність, агресивність, упертість, дратівливість [11, с. 252].

Велике значення та резонанс викликає проблема підліткової конфліктності останнім часом. Інформацію про конфлікти в підлітковому середовищі досить часто наводять у ЗМІ, тому підтвердженням є збільшення кількості соціальних запитів на роботу психолога з важкими підлітками в школі та соціальних установах. Знання психологічних факторів, які впливають на підліткову конфліктність необхідно для допомоги підліткам у їх розвитку адекватної самооцінки, формування умінь аналізувати ситуацію міжособистісної взаємодії, для корекції власної поведінки у відносинах з оточуючими, для перетворення конфліктності в конфліктостійкість як рису характеру.

Мета нашого дослідження – провести аналіз особливості поведінки в конфлікті учнів старшокласників у процесі навчальної діяльності.

Для дослідження конфліктної поведінки підлітків старших класів нами були використані такі методи дослідження: теоретичний аналіз; психодіагностичні методики: методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса [9, с. 468–475]; методика «Суб'єктивна оцінка міжособистісних відносин» (СОМО) (С.В. Духновський) [5, с. 45–50]; методи статистичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі нами був виконаний аналіз домінуючої стратегії поведінки

в конфлікті за допомогою тесту К. Томаса. Отримані показники наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники домінуючих стратегій поведінки в конфліктах		
Стратегії поведінки	Кількість учнів (чол.)	Кількість учнів (%)
суперництво	9	35,29
співпраця	3	5,88
компроміс	10	37,25
уникнення	4	7,84
пристосування	6	14,32

За результатами дослідження (табл. 1) було виявлено, що респонденти в конфліктних ситуаціях найбільш часто обирають таку стратегію поведінки, як компроміс, це означає, що учні намагаються якимось чином узгодити конфліктні ситуації. Часто це буває шлях домовленостей і взаємних поступок. На другому місці знаходиться взаємодія типу «суперництво», що визначає прагнення добитися задоволення своїх інтересів у збиток іншим учасникам конфліктної взаємодії.

Наглядно результати співвідношення вибору стратегій поведінки в конфлікті старшокласників представлено на рис. 1.

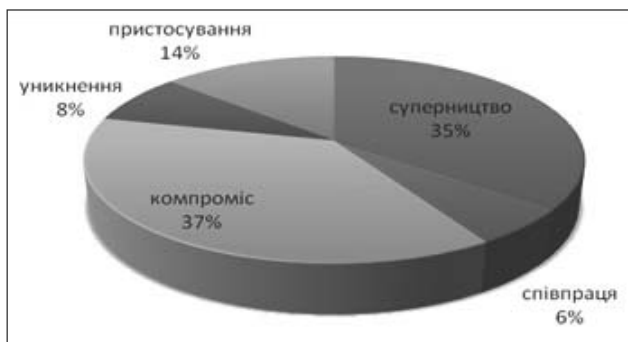

Рис. 1. Співвідношення вибору стратегій поведінки в конфлікті старшокласників за методикою Томаса

Як видно з рис. 1., найрідше члени цієї групи обирають таку стратегію поведінки,

як співпраця, тобто учасники конфліктної ситуації не приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

На наступному етапі нами було виконано аналіз суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин у старшокласників. Результати представлено в табл. 2.

Підсумковий бал (Індекс дисгармонічності відносин) знаходиться в межах середнього ступеня вираженості, тобто відносини в учасників дослідження досить гармонійні. Відносини мають стабільний характер, що припускає тривале збереження взаємодії в парі (групі), викликає позитивні почуття, емоційний комфорт у партнерів (або в групі), породжує прагнення враховувати індивідуальні особливості один одного.

Наглядно дані середніх показників суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин старшокласників представлені на рис. 2.

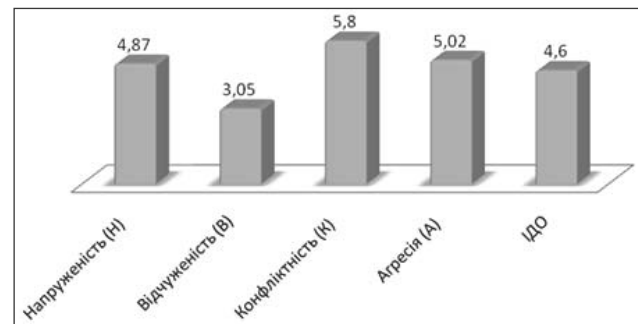

Рис. 2. Показники суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин за методикою С.В. Духновського

Середній рівень напруженості відносин свідчить про помірну вираженість напруженості, необхідної для підтримки інтенсивності відносин. Юнаки відчувають суб'єктивне емоційне благополуччя, комфорт у відносинах. Низькі значення за шкалою «відчуженість у відносинах» – можливо, демонстрація залежності, конформності з метою уникнути самотності своєрідного відчуття «непотрібності». Конфліктність у відносинах присутня, але складності і протиріччя, що виникають, конструктивно ви-

Таблиця 2

Статистичні характеристики за методикою «Суб'єктивна оцінка міжособистісних відносин» С.В. Духновського

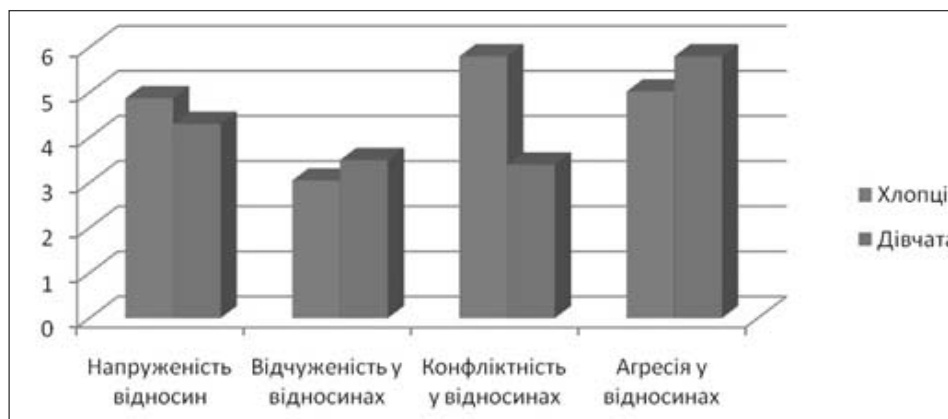
Шкали СОМО	Середнє значення	Стандартне відхилення	Ступінь вираженості
Напруженість відносин (Н)	4,87	2,01	середній
Відчуженість у відносинах (В)	3,05	1,20	низький
Конфліктність у відносинах (К)	5,8	1,97	середній
Агресія у відносинах (А)	5,02	1,57	середній
Індекс дисгармонічності відносин (ІДО)	4,6	1,26	середній

Таблиця 3

**Середні показники особливостей міжособистісної взаємодії
хлопців і дівчат за методикою «СОМО С.В. Духновського»**

Показники тесту	Середні показники		Значення t-критерію Стьюдента	р
	Хлопці	Дівчата		
Напруженість відносин (Н)	4,87	4,3	0,1	*
Відчуженість у відносинах (В)	3,05	3,5	0,2	*
Конфліктність у відносинах (К)	5,8	3,4	2,3	р = 0,1
Агресія у відносинах (А)	5,02	5,8	0,5	*

Примітка: * відсутність статистично значущих розбіжностей

**Рис. 3. Порівняльний аналіз особливостей міжособистісної
взаємодії у хлопців і дівчат за методикою «СОМО»
С.В. Духновського**

рішуються. Виражена агресія, негативна критика і роздратування щодо людей відсутні. Обстежуваним властиві тактовність і дружелюбність, щирість у стосунках.

Завданням наступного етапу було дослідження статевої специфіки прояву агресивності у міжособистісній взаємодії підлітків за допомогою методики «Суб'єктивна оцінка міжособистісних відносин» (СОМО) С.В. Духновського. Результати діагностики представлені в табл. 3.

Результати порівняння особливостей міжособистісної взаємодії у хлопців і дівчат за методикою «СОМО» С.В. Духновського представлені на рис. 3.

Аналізуючи результати порівняльного аналізу особливостей міжособистісної взаємодії за методикою «СОМО» С.В. Духновського, можемо констатувати, що хлопці більш конфліктні, ніж дівчата.

Висновки з проведеного дослідження.

За результатами дослідження було виявлено, що учні старших класів у конфліктних ситуаціях найбільш часто обирають таку стратегію поведінки, як компроміс, найрідше – співпрацю. Тобто в міжособистісних конфліктах учасники взаємодії приходять до альтернативи, що частково задовольняє інтереси обох сторін.

В учасників дослідження переважають оптимістичні погляди на життя, типи ставлення до оточуючих виражені помірно. Високі показники були отримані за шкалою дружелюбності, низькі – за шкалами підпорядкування і залежності. Середній рівень напруженості відносин свідчить про помірну вираженість напруженості, необхідної для підтримки інтенсивності відносин.

Аналізуючи результати порівняльного аналізу особливостей міжособистісної взаємодії за методикою Духновського, можемо констатувати, що хлопці конфліктніші, ніж дівчата (рівень значимості $p = 0,1$).

За отриманими результатами дослідження конфліктогенності учнів актуальною є розробка психокорегуючих програм, які впливатимуть на виховання толерантності в спілкуванні підлітків і юнаків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцупов А.Я., Малышев А.А. Введение в конфликтологию. Москва : МАУП, 1996. 551 с.
2. Анцупов А.Я. Конфликт как системное явление и его определение. *Мир психологии*. 2005. № 2. С. 24–35.
3. Апішева А.Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник Національного технічного університету України «Київський*

політехнічний інститут». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2012. Вип. 2. С. 117–125.

4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды / под ред. Д.И. Фельдштейна. Воронеж : МОДЭК, 2001. 349 с.

5. Духновский С.В. Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 141 с.

6. Ковалев А.Г. Психология личности. Москва : Просвещение, 1970. 391 с.

7. Котлова Л.О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2013. Вип. 19. С. 95–99.

8. Конфликты в школьном возрасте: пути их преодоления и предупреждения : межвузовский сборник научных трудов / под ред. А.П. Шумилин. Москва : МОПИ, 1986. 127 с.

9. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие. Самара : ИД «БАХРАХ-М», 2001. 672 с.

10. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте. *Вопросы психологии*. Москва, 1988. Вип. 6. С. 31–41.

11. Чайковська О.М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 38(1). С. 251–257.

УДК 159.923

DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-11

ДОСЛІДЖЕННЯ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ В ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО РОКУ НАВЧАННЯ

Шеленкова Н.Л., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Статтю присвячено вивченню особливостей копінг-поведінки особистості в процесі адаптації студентів першого року навчання. Зазначається, що провідною характеристикою студента як суб'єкта навчальної діяльності є його соціально-психологічна адаптованість до умов навчання. У результаті емпіричного дослідження виявлені основні копінг-стратегії (стилі поведінки), а також досліджено індивідуальний стиль подолання стресу. Визначено, що найчастіше студентами першого курсу використовується неадаптивна поведінкова копінг-стратегія «відступ» та адаптивна емоційна копінг-стратегія «оптимізм».

Ключові слова: адаптація, стрес, копінг-поведінка, копінг-стратегії.

Шеленкова Н.Л. ИССЛЕДОВАНИЕ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В ПРОЦЕССЕ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО ГОДА ОБУЧЕНИЯ

Статья посвящена изучению особенностей копинг-поведения личности в процессе адаптации студентов первого года обучения. Отмечается, что ведущей характеристикой студента как субъекта учебной деятельности является его социально-психологическая адаптация к условиям обучения. В результате эмпирического исследования выявлены основные копинг-стратегии (стили поведения), а также исследован индивидуальный стиль преодоления стресса. Определено, что чаще всего студентами первого курса используется неадаптивная поведенческая копинг-стратегия «отступление» и адаптивная эмоциональная копинг-стратегия «оптимизм».

Ключевые слова: адаптация, стресс, копинг-поведение, копинг-стратегии.

Shelenkova N.L. STUDY OF COPING STRATEGIES IN THE ADAPTATION OF THE FIRST YEAR STUDENTS

The article is devoted to the study of a person's coping-behavior features in the process of adaptation of the first year students. It is noted that the leading characteristic of the student as a subject of educational activity is its socio-psychological adaptability to the conditions of study. The process of the first year students' adaption is extremely complex and multi-faceted, due to the interaction of psychological, social, biological factors, etc. As a result of empirical research, the main coping strategies (behaviors) have been identified, and an individual style of stress coping has been studied. Behavior to cope with stress is a special type of social behavior of a person that provides or destroys his or her health and well-being. It allows the subject to cope with stress or be able to function in severe life situations, aware of their own actions. The results of the research on the questionnaire "Methods of Coping-Behavior" by R. Lazarus and S. Folkman made it possible to determine that the first year students most of all show the following styles of stress coping as self-control and search for social support. It is stated that in the process of freshmen' adaptation, an increased control over their actions, spontaneous reactions, inhibition of the emotions manifestation, conscious efforts to maintain self-control, increased attention to new information have been followed. They try to communicate with others as much as possible, they are too emotionally involved in the situation, feel the need for protection, security, compassion